

**Gheorghe Șincai –
context istoric și operă de luminare**

EMIL VASILESCU

Redactor-șef, revista „Biblioteca”

Pierdută pe undeva prin hățișul dezinteresului mass-media, dominată tot mai insistent de mijloacele audio-vizualului, insensibilă la adevăratele valori culturale românești, împlinirea a 250 de ani de la nașterea marelui cărturar transilvan Gheorghe Șincai s-a transformat, prin forța contextului, într-o sărbătoare județeană. Este adevărat, o sărbătoare onorată de prezența a numeroși oameni de cultură din întreaga țară, a oficialităților mureșene și a numeroși oameni simpli din zona în care s-a născut și a crescut cărturarul. Manifestările omagiale au culminat cu *Simpozionul Național Gheorghe Șincai - sub semnul istoriei* și a prilejuit urcarea la tribună a numeroși specialiști în istorie și istorie culturală. Rândurile noastre târzii, care nu au putut fi pregătite pentru momentul aniversar, apar ca un pios omagiu și ca o încercare de a revedea, din perspectivă națională, aspecte ale operei unui mare întemeietor de spirit românesc.

La 250 de ani de la nașterea sa avem perspectiva suficientă pentru a așeza cercetarea într-un context istoric relevant. Două ni se par a fi elementele ce se impun de la sine: Șincai aparține unui mare curent european, Iluminismul și, deopotrivă, național: Școala Ardeleană. Iluminismul, ca stare spirituală, a pătruns prin intermediul culturii germane în Transilvania, mai înainte de a se răspândi prin filieră franceză și în celelalte țări românești. Climatul european a făcut ca iluminismul să apară și să se afirme mai întâi peste munți. Intrarea românilor transilvani sub stăpânire austriacă a favorizat acest proces și i-a impus forme specifice. La origine francez, iluminismul capătă prin mijlocire germană trăsături aparte. Imperiul autocrat habsburgic, dar și celelalte părți ale Germaniei fărâmițate nu au putut ocoli marile procese de dezvoltare a burgheziei, culminând cu Revoluția Franceză, dar au încercat să-i croiască altă haină și să-l curețe de elementele lui radicale, egalitariste sau naționale. De aceea, iluminismul transilvan va fi unul național, dar de obediență feudală, propășirea nației fiind pusă pe seama reformelor „*cu voie de la împărăție.*” În acest sens vom observa că schimbările pozitive erau așteptate de la Viena și nu

de la mișcarea lui Horea, care a zdrucinat imperiul la 1784. Ce a urmat după aceasta, lunga serie de Memorandumuri ale românilor transilvăneni a fost dovada lipsei de implicare fermă în rezolvarea problemei românești în Transilvania. Abia prin Avram Iancu, în revoluția de la 1848-1849, s-a primit răspunsul necesar. Deși învinsă, tentativa românească a revoluționarilor a pus în termeni reali modalitățile rezolvării problemei transilvane.

Să revenim încă o dată asupra demersului pașnic al cărturarilor transilvăni pentru a observa că mișcarea lor a fost una eminentamente culturală, de propășire prin învățatură. De altfel, întreaga acțiune a primit o conotație pe măsură: Școala Ardeleană. Avem de-a face în principal cu o acțiune pedagogică realizată de câțiva aleși asupra românilor transilvăni. Această dimensiune i-a fost impusă încă de la naștere, impregnată fiind de demersurile religioase și educative. O revenire asupra originilor acestei mișcări ne poate edifica pe deplin.

Expansiunea Imperiului Habsburgic spre Răsărit a fost însoțită de o puternică ofensivă a catolicismului ca religie de stat. Ea s-a combinat cu Antireforma declașată după schisma protestantă, dar și una antiortodoxă, mai veche, de la 1054, după Marea Schismă. Cum orice înaintare a Imperiului spre Răsărit după lungul șir de victorii militare de după Asediul Vienei (1683), presupunea acapararea de populații ortodoxe dominate de turci, s-a încercat trecerea lor la catolicism. În Croația s-a reușit, dar mai departe lucrurile au mers foarte greu. S-a recurs atunci la o cale de mijloc: crearea unei a treia biserici, greco-catolice, unite, între ortodocși și catolici. O singură modificare a devenit majoră: capul bisericii unite este Papa de la Roma, ceea ce însemna aproape totul. Procesul uniatic s-a dezvoltat pe măsură ce regimentele chesaro-crăiești înaintau pe pământ ortodox. Începutul se face în 1611 cu eparhia de Marca, urmată de eparhia Muncaciului și Maramureșului (1646), prima entitate ortodoxă românească ce cunoaște acest proces, apoi la Sirmium - Hopova (1688), Oradea (1690), ambele ca o consecință a înfrângerii turcilor, și ultima, Alba Iulia (1698), care, după opinii favorabile, a încununat toate acțiunile unioniste din Imperiul Austriac.

Trecerea unei părți a românilor ortodocși la uniati, departe de a fi numeric atât de importantă, a deschis poarta unor oportunități. Cea mai semnificativă ține de facilitarea procesului de învățământ în limba maternă, adică în română. Și vom vedea că aici s-au obținut unele rezultate, cele 300 de școli înființate numai sub supravegherea lui Gheorghe Șincai fiind pline de promisiuni. Aceste școli aveau nevoie de manuale românești, de aici și reluarea tipăririi acestora cu grafie latină. O serie de tineri meritoși au fost trimiși la studii înalte la Viena și Roma pentru a fi folosiți în administrația civilă sau în ierarhiile bisericești. Cei mai importanți corifei ai Școlii Ardelene au fost oameni ai bisericii unite și au lucrat pentru aceasta. E bine să reamintim

limpede acest lucru, după ce o jumătate de secol istoriografia totalitară românească a ocolit cu grijă aspectul. Acești cărturari au fost întâi de toate preoți sau călugări, s-au aflat în slujba bisericii, și-au creat operele dintr-o vizibilă perspectivă religioasă. Șincai, ca și Samuil Micu, a fost slujitor al bisericii multă vreme. După școala primară făcută la Săbed, a fost trimis la o școală confesională unitariană, și la Târgu Mureș, într-un gimnaziu reformat maghiar. Apoi la Blaj, călugăr fiind, predă retorica și poetica, într-un seminar românesc. La Roma face studii superioare teologice și filozofice, urmând colegiul catolic „De Propaganda Fide,” dar ocupându-se în special de studiul istoriei românilor, frecventând asiduu biblioteca Vaticanului. Tot aici obține un titlu de doctor în teologie și filozofie la Academia „Sf. Toma.” La Viena urmează studii pedagogice la Școala Normală de la Sf. Ana și dreptul natural, public și ecleziastic la Universitate, apoi la seminarul Sf. Barbara.

Apare limpede că Gheorghe Șincai, ca și Samuil Micu sau Petru Maior, a fost pregătit să devină un înalt slujitor al bisericii unite și un funcționar de stat fidel stăpânirii. Până la un punct biografia lui se conformează acestei destinații: profesor la Seminarul din Blaj, director al școlilor greco-catolice din Transilvania. Nu peste mult timp, călugărul-cărturar „defectează” și părăsește viața monahală. De acum întreaga sa viață se schimbă, apar dificultățile materiale. Mai mult, foștii mentori îi devin inamici, și aici nu este vorba numai de episcopul Ion Bob, ci de întregul sistem ecleziastic unit, ridicat împotriva lui. Este destituit din funcție și întemnițat aproape doi ani la Aiud. După eliberare, continuă să fie persecutat de autorități, care aproape îl obligă la un exil intern, mai întâi la Oradea, apoi la Sinea, în Slovacia, unde devine preceptor în familia contelui Wass de Ţaga.

O viață plină de privațiuni îl mișcă între locurile natale, Oradea sau Buda - unde spera să găsească înțelegere - și Sinea - corector la tipografia regească din Buda, apoi, după moartea lui Samuil Micu, care era revizor, ocupă acest post în care nu este definitivat.

Pregătit în școlile catolice, a avut acces la o cultură superioară celei orientale, unde de regulă erau școlii cărturarii români. Marele său talent a avut unde să se îmbogățească din cărțile bibliotecilor. Numai că din aceste școli Șincai nu a ieșit mai convins să urmeze cale duhovnicească, dimpotrivă, s-a îndepărtat de aceasta, fără să devină ateu, și s-a îndreptat cu hotărâre către slujirea poporului său. Gheorghe Șincai este un eșec al sistemului care l-a pregătit și un mare câștig pentru spiritualitatea națională a românilor.

Contextul cultural românesc se regăsește în ansamblul Școlii Ardelene ca o dimensiune corectivă aparte. De prea multe ori cercetarea istoriografică insistă pe abordarea separată a celor trei provincii românești și subapreciază unitatea de spirit subiancentă a românilor. La începutul secolului al XVIII-lea

în peisajul cultural românesc se produce un transfer de intensitate în repartitia valorilor. Secolul fanariot din Moldova și Țara Românească a creat numeroase obstacole spiritualității românești, fără a o putea dezintegra. Limba greacă devine limbă de cultură și învățământ, încetinind evoluția firească a culturii în limba română. Procesul cunoaște altă intensitate în Transilvania, datorită efectelor iluministe amintite și intensificării luptei de emancipare națională. Aici, națiunea română se simțea amenințată chiar în ființa ei, prin nerecunoaștere ca națiune componentă după acel sălbatic „Unio Trium Nationum” de după răscoala de la Bobâlna (1437). Dacă în provinciile de sub suzeranitate otomană cădeau capete, inclusiv de domnitori (Costantin Brâncoveanu, Grigore Alexandru Ghica), în Transilvania erau în pericol întregul popor român, istoria și limba lui, dreptul la viață liberă alături de frații lui.

Școala Ardeleană și-a asumat această uriașă misiune de salvagardare a poporului român pe cale pașnică, prin acțiuni de durată de luminare și prezervare a ființei naționale. Cărturarii Școlii Ardelene au fost mai întâi istorici și filologi ai românilor, abia după aceea duhovnici ai bisericii unite. Pe tărâmul istoriei și al limbii s-a dus bătălia națională în Transilvania. Pe turci nu i-a interesat că ne tragem de la Râm și că vorbim o limbă neolatină. Nu i-a interesat nici credința ortodoxă, dovadă că nu avem așezăminte de cult musulmane decât în fostele pașalâcuri și raiale. Abia în secolul al XIX-lea un alt năvălitor venit de la Răsărit începe să încropească o nouă istorie care încearcă să separe pe români de moldoveni, politică încă în vigoare dincolo de Prut.

Ce ne spune lucrarea lui Gheorghe Șincai la aproape două secole după ce a fost încheiată? Șincai a fost înainte de orice, o mare conștiință românească. Efortul său principal s-a îndreptat spre cunoașterea istoriei și a limbii românilor. ***Hronica Românilor și a mai multor neamuri*** este un monument de informație documentară, care îmbogățește izvoarele prin aducerea la lumina zilei a numeroase documente ferite cu grijă de ochii lumii în arhivele Vaticanului, ale Vienei sau Budei. Totuși, influența sa asupra constituirii corpus-ului istoriografic românesc este mult diminuată din simplul motiv că a apărut mult prea târziu, după moartea autorului, în 1853, la Iași. Așa s-a întâmplat și cu ***Țiganiada*** lui Ioan Budai Deleanu, apărută postum, după ce literatura română experimentase epopeea. Istoriografia românească avea deja ***Magazin istoric pentru Dacia***, un corpus al cronicilor muntene și moldovene, sinteze datorate lui Kogălniceanu și Bălcescu. Șincai le îmbogățește cu ***Hronicul***... său și, mai ales, cu spiritul activ pe care își întemeiază misia istoricului. Nu degeaba cenzura habsburgică nota pe manuscrisul ***Hronicului***: „*opera este bună de pus pe foc, iar autorul merită să fie spânzurat.*” Sentimente

care au însoțit politica autorităților atât cât au stăpânit în Transilvania, cu atât mai sever după instaurarea dualismului austro-ungar.

Opera filologică, mai puțin impunătoare, a fost mai eficientă prin exercitarea sa directă asupra formării limbii literare române. *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780), Viena, împreună cu Samuil Micu, dar ediția a 2-a din 1805 tipărită la Buda este semnată doar de Șincai, este prima gramatică românească cu puternice reverberații în dezvoltarea și normarea limbii române. Unele inconsecvențe, dar și unele excese târzii au dus la dezvoltarea curentului latinist de care nu-i putem face responsabili pe coriferii Școlii Ardelene. Ei au deschis calea gramaticilor lui Enăchiță Văcărescu, Radu Tempea și, mult mai târziu, celei a lui Heliade Rădulescu. În același sens, al cultivării limbii române, se înscriu și manualele pentru școlile românești: *A.B.C. sau Alphavit pentru folosul și procopseala școalelor celor normalicești a neamului român, Prima principia latinae gramatice ad usum scholarum vlachico-nationalium, Catehismul cel Mare*, sau *Îndreptar către Aritmetică*, lucrări care, alături de funcția lor de îndrumător al școlilor românești unite, au fost de mare folos dezvoltării învățământului românesc.

Opera lui de luminare a tins dincolo de spațiul școlii pentru a se adresa românilor de toate vârstele și de toate ocupațiile. Povățuire către economia de câmp, o carte de agricultură, *Istoria naturii sau a firii* și *Vocabulariu ce se ține de istoria naturii* ambele rămase în manuscris, ca și *Învățare firească spre surparea superstiției norodului*, adaptare după lucrarea lui H. Helmut, *Volks Naturlehre*, rămân mărturie ale atașamentului cărturarului față de problemele oamenilor simpli.

Om al cunoașterii ample, Gheorghe Șincai a năzuit spre împlinire totală. Muza sa poetică i-a inspirat o elegie latină, pe care G. Călinescu în a sa *Istorie...* nu uită să o transcrie:

„Timp de cinci ani petrecut-am la Roma și-n vremea aceea
Vrednic de laur fiind, mi s-au dat cele două diplome
Roma în studiu mi-a fost de-ajutor, și-i aduc mulțumire,
Căci bibliotecile ei mi-au fost totdeauna deschise.”

Cărturarul transilvan a fost un împătimit de cuvântul românesc la care a trudit să-l facă mai bogat și mai viu. Nu-i vom căuta împlinirile în poezie, dar spiritul său enciclopedic a defrișat atâtea câmpuri noi care-i priveau pe români.